

Проблема голоду у контексті глобальних тенденцій сучасності

Не претендуючи на повноту опису, проаналізовано фактори які обумовлюють голод і недоїдання у світі як в історичному минулому так і в наш час, акцентовано увагу на одному із можливих варіантів гармонізації глобальних тенденцій у сфері продовольчої забезпеченості.

Ключові слова: дефіцитний голод, доместикація, «постприродний світ», глобальна екологічна криза, стратегія стійкого розвитку.

Постановка проблеми. На сьогодні у науковій літературі проблемі голоду присвячено багато робіт, у тому числі й окремі дослідження в яких автори намагаються встановити зв'язок між спостережуваними явищами й надати їм необхідне обґрунтування. Така увага науковців не випадкова адже потреба їжі є однією із базових людських потреб. У багатьох випадках інтерес дослідників обумовлений не тільки питаннями історичного минулого, а й нагальною актуальністю проблем голоду в наш час.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання продовольчої забезпеченості порушує у своїх роботах академік НААНУ Б.Й. Пасхавер. У статті «Біном Мальтуса» вчений зіставляє темпи зростання населення і виробництва продовольства, що дає уявлення про динаміку рівня продовольчої забезпеченості, а отже і ризиків голоду. У роботах О.М. Файчук досліджено окремі питання структури, діяльності і проблем взаємодії міжнародних організацій щодо вирішення проблем недоїдання, а В.А. Ільяшенко у статті «Вплив екологічних факторів на досягнення продовольчого забезпечення населення» запропонував шляхи удосконалення державного управління системою продовольчого самозабезпечення регіонів. Низку роздумів над складною дилемою тенденцій продовольчої і енергетичної безпеки України наводить у своєму дослідженні академік О.М.Шпичак. Вагомим внеском у вивчення проблеми є сформульовані професором В.І.Власовим методичні

підходи щодо оцінки продовольчої безпеки на глобальному рівні, на рівні країни та особи.

Метою статті є дослідження факторів які обумовлюють голод і недоїдання у світі як в історичному минулому так і в наш час, зупиняється на одному з можливих варіантів гармонізації глобальних тенденцій сучасності.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи головним чином каузальні фактори які обумовлюють голод і недоїдання у світі можна впевнено стверджувати, що вони породжені діяльністю людини та соціальними процесами і пов'язані із змінами базисних сил природи і систем життєзабезпечення. Зовнішні впливи та внутрішньо земні процеси не раз ставили на межу виживання і знищували цілі народи. Однак саме діяльність людини є основним фактором виникнення «епох голоду». Дефіцитний голод, недостача або відсутність продуктів харчування, може бути як об'єктивним – загальне зубожіння і виснаження суспільства, так і примусовим – голодомор. Втім і перший і другий можна назвати «рукотворним», оскільки у більшості випадків голод є результатом деструктивності людської діяльності [7, с. 48].

Необхідність обмінюватись із середовищем речовиною й енергією є спільною для людини і для всіх інших живих істот. Відмінність полягає в тому, що майже всі необхідні для неї засоби існування людина змушена добувати працею, взаємодіючи із природою не тільки як біологічна, а насамперед як соціальна істота. Люди соціалізують «олюднюють» природу, протиставляють собі світ як об'єкт діяльності, як матеріал якому треба надати нову форму, перетворити в сировину, в продукт. Ця ілюзія володаря завжди дорого коштувала людству. Руйнування природи зі згубними наслідками для людей – лихо, аж ніяк, не виключно нашого часу. Коріння екологічних проблем можуть сягати далекого минулого, як, наприклад, у випадку скорочення видового різноманіття планети, коли уміння добувати вогонь і організовувати спільні дії підсилило шанси людей у боротьбі за виживання, зробивши їх надхижаками. У результаті росту чисельності і щільності населення мисливських племен, появи лука і стріл, а також нових видів транспорту – лиж, нарт, човнів – різко

скоротилось поголів'я промислових тварин. Слід зазначити, що у гіпотези про масову загибель «мамонтової фауни» у результаті діяльності людини – мисливця з'являється все більше і більше прихильників. У підтвердження своєї теорії вчені посиляються на результати розкопок в місцях стоянок палеолітичних мисливців, на масштаби винищення ними тварин. Так під час розкопок на палеолітичній стоянці поблизу Амвросіївки (Донбас) виявлено залишки більш як тисячі бізонів. Тільки в конструкції несучого каркасу одного із чотирьох, нині відкритих, палеолітичних жител Межиріч (Черкащина) використано близько 300 великих кісток мамонта. Загальна вага «будівельного матеріалу» могла перевищувати 15-20 тон. До того ж, з поміж залишків 109 мамонтів, знайдених в пластах Межиріч, ненароджені, новонароджені мамонтята і молодняк складали 83 – 85%, а старих тварин взагалі не було [3, с. 1-11]. У літературі ця перша кризова ситуація створена людиною на самому початку нашої «біографії» одержала назву «криза консументів» [5, с. 8-11].

Кризові ситуації створені людьми – мисливцями, що викликали голод і вимирання, послужили поштовхом для нової еволюційної події – землеробства, яке докорінно змінило умови існування наших предків. Людина перейшла на принципово нові відносини із природою – біологічний цикл частково був замінений штучним, заснованим на вирощуванні рослин. В агроценозах природні конвертери енергії – дикі види рослин і тварин – стали перетвореними сортами і породами. Доместикація, як фундаментальне відкриття неоліту, виявилась тим механізмом, який дозволив людині контролювати і збільшувати поставки харчової енергії, технічних матеріалів і тягової сили. Однак замінивши природні екосистеми агроценозами, де на величезних площах вирощуються і розводяться нечисленні корисні рослини і тварини, людина істотно підірвала основи природного різноманіття, а значить, і його стійкість. При корінних змінах природи, техногенних катастрофах і т.п. обмеженість варіантів не дає достатньої кількості заготовок і моделей для відповідної адаптації і виживання в нових умовах. Тим самим, продовольча база всього людства, яка складалась із сортів і порід, одержаних усього від кількох сотень

видів рослин і тварин виявилась вразливою і ненадійною. Корабель, в якому прибрані трюмні перегородки, стає легшим і йде швидше, однак може загинути від однієї пробоїни. Обмеження різноманітності живої природи стало дорогою, але необхідною ціною за зростання культурного розвою. Проте, зачатки руйнування, закладені людством ще на зорі свого існування, отримали драматичний розвиток на наступних фазах його існування.

В неолітичну епоху спостерігається значне різноманіття культур і протоцивілізацій. Для України це в першу чергу Трипільська культура, кінець якої був таким же загадковим як і початок. Останнім часом археологами активно розробляється гіпотеза про загибель трипільської культури не в наслідку інвазії агресивних племен котрі прийшли з північного заходу та сходу, як вважалося раніше, а в результаті екологічної кризи, яка, вочевидь, мала рукотворний характер. Населення на всій території трипільської культури становило щонайменше 1 млн. осіб. Величезні протоміста площею до 400га, які налічували понад 2000 жител і до 25 тис. мешканців були на той час найбільші у Європі. Трипільці зіштовхнулись з проблемою всіх суспільств, які упродовж тривалого часу займалися екстенсивним землеробством. Позаяк навантаження на довколишні ґрунти з часом не зменшувалось, а збільшувалось, їх поступове виснаження із року в рік загострювало проблему дефіцитного та порівняльного голоду. Це призводило до постійних міжобщинних воєнних конфліктів, руйнування, розорення, що в свою чергу у сукупності з тиском з боку ворожого оточення спричинило деградацію і загибель культури.

Технічний прогрес, обумовлений виникненням залізних знарядь праці, водночас із безумовним розвитком продуктивності землеробства заклав і цілу низку нових кризових ситуацій. Величезної шкоди біосфері завдала вирубка лісів і як наслідок, зниження транспірації, спустелення територій, прискорення ерозії. За різними оцінками, на час падіння Римської імперії в Європі було вирубано від третини до половини всіх лісів, що привело до закономірної низки трагедій - занепад сільського господарства, дефіцитний голод і як наслідок крах імперії, «темні віки» і різке зниження чисельності населення Європи.

З IX сторіччя почалась нова хвиля вирубки лісів, яка одержала назву «великого корчування». Від лісів вивільнялись значні земельні площі для їх перетворення на рілля чи пасовище. Однак через надто примітивну агротехніку земля швидко виснажувалась. Тому вже в середині XIV сторіччя намітилась нова екологічна криза, яка привела до масового розорення селян, дефіцитного голоду і вимирання [5, с. 8-11].

Стрімкі соціокультурні зміни, які охопили всю Європу в XVII ст. пов'язують з духом капіталізму, випестуваним протестантською етикою. Ця економічна система зробила однією із своїх головних ідеологічних передумов підкорення природи, активне «випитування» її таємниць і практичне використання результатів, а нескінченне накопичення капіталу перетворилось у самоціль. По суті, експансія стала необмеженою, тому що капіталістична економічна система обіцяє високий рівень життя (споживання) і в силу цього виявляється привабливою для переважної більшості людей. Однак вона ж створила передумови для принципово нової глобальної екологічної кризи. Її основна причина – перевищення господарської ємності біосфери і руйнування природних біологічних циклів [4, с. 60].

Всі попередні зміни в екосистемах носили локальний або регіональний характер, тобто зачіпали окремі спільноти. Людство ще ніколи не збирало з природи такої данини як тепер. За останні 100 років промислове виробництво планети примножилось більш як в 50 разів і 4/5 цього приросту одержано починаючи з 1950 року. Сьогодні світова економіка створює валовий продукт на суму біля 13 трлн. доларів. Очікується, що найближчі 50 років він збільшиться ще в 5 – 10 разів. Глобальні проблеми мають всепланетний обхват і загрожують перекроїти образ життя і звички кожного з нас, незалежно від того, який вклад конкретної людини в ці проблеми, і що вона взагалі знає про них. На думку Ульріха Бека «... До кінця XX ст. природа виявилась повністю підкореною і до крайності використаною, перетворившись із зовнішнього феномена у внутрішній, із існувавшого до нас у відтворений» [1, с.3]. Якщо «природний світ» характеризувався високим рівнем передбачуваності, завжди

давав головні зразки стабільності, то у сучасному «пост природному» світі царить породжена ним самим нестабільність, невизначеність. Екосоціальні процеси починають свій шлях десь в одній місцевості, а наслідки їх можуть проявитись будь де на планеті і в будь який час. Коли причина і результат розділені у часі і просторі, наслідки прогнозувати надзвичайно важко [4, с.62].

Чим же загрожує нам рукотворний світ, який непередбачувано змінюється у масштабах всієї планети? Проаналізуємо кілька найочевидніших прикладів. Серед найбільш відомих можливих наслідків «підкорення природи» називають ланцюг підвищення температури, таїння льодовиків, підйом рівня Світового океану та затоплення прибережних територій і ряду островів. Такий сценарій є досить грубим. Навіть при високій швидкості змін острова і низинні території підуть під воду не в одну мить. Вірогідніше за все, ряд країн будуть змушені витрачати значну частину свого ВВП на попереджувальні заходи. Так Нідерланди в 90-х роках витрачали 6 центів з кожного долара ВВП на те, щоб стримати наступ моря. Однак ситуація ускладнюється тим, що багато які низинні території та острови займають найбільш бідні країни світу і у них нема коштів на подібні заходи. Крім того, прибережна частина цих держав найбільш густо заселена, і живуть там люди яким просто нікуди і ні на що мігрувати. Наприклад, по всій Азії рис вирощують у гирлах річок і на затоплюваних рівнинах, підйом рівня Світового океану приведе до втрати всього 1% території, але це якраз майже всі сільгоспугіддя де проживає більшість населення країн.

І це далеко не єдина проблема найбідніших країн. Недовиробництво продовольства у них часто супроводжується надвиробництвом тропічних культур, що несприятливо позначається на цінах останніх і зменшує кількість продовольства, для придбання якого використовується виручка від їх реалізації на зовнішньому ринку. І якщо врахувати, що в ряді випадків практично весь урожай тієї чи іншої культури направляється до країни, капітал якої був вкладений в дане сільськогосподарське підприємство, а державне субсидування недостатнє, або й зовсім відсутнє, то завдання подолання проблем голоду в

країнах що розвиваються в осяжному майбутньому видається, м'яко кажучи, важкодосяжним. Очевидною стає тривожна альтернатива: якщо бідним країнам не вдасться просунутись по шляху індустріалізації і інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, їх населення скотиться в страхітливую убогість і голод, а успіх означатиме істотне перевищення господарської ємності біосфери і перехід критичної межі руйнування природних біологічних циклів.

Далеко не безхмарним постає майбутнє і ублаготвореного «золотого мільярду». У другій половині XX століття величезними зусиллями створено досить потужні продуктивні сили сільського господарства: в землеробстві відбулися такі якісні зрушення, як перехід до системи машин у сільському господарстві на базі використання високоврожайного, гібридного насіння («зелена революція»), широкий розвиток агропромислової інтеграції та становлення агропромислового комплексу, біотехнологічна революція. За останні 30 років виробництво зерна збільшилось в 2,5 рази. Проте з 1984 року істотного приросту не спостерігається, навпаки, відбувається уповільнення зростання врожайності та збору зернових культур. Обумовлені ці процеси не тільки і не стільки відсутністю нових технологій для збільшення виробництва, а, в першу чергу, виснаженням ґрунту – гумусу. Природа створює один сантиметр чорнозему приблизно за 300 років, а людство експлуатує це багатство зі швидкістю одного сантиметра в три роки, омертвляючи землю засоленням ґрунту, хімією і т.п.

Як бачимо наслідком людської діяльності в умовах глобальної цілісності світу стало складання кола залежності: нагальні завдання у вирішенні продовольчої та енергетичної проблем штовхають на вирубку лісових масивів, осушення боліт, розорювання нових та інтенсифікацію експлуатації вже розораних земель, а це, в свою чергу, веде до деградації ґрунтів, що обертається втратою посівних площ і неможливістю вирішення початкових завдань. Можливість же оптимізації існуючої економічної системи одночасно за двома настільки різними показниками, як підвищення добробуту і зниження екологічного навантаження видається малоімовірною. Спеціальне дослідження

проведене членами Римського клубу показало надзвичайно невітїшну картину – масштаби голоду у свїті будуть з часом постїйно збїльшуватись. І детермінанти такої динаміки знаходяться не в технїчній чи економїчній, а здебїльшого в полїтичній, соцїальній і культурній площинах. А.Печчеї, детально аналізуючи новї стратегїї і новий порядок свїтової економїки, прийшов до висновку, що «тут ми маємо справу з однією з тих безнадїйних дилем, про якї намагаємось не думати – а це, як вїдомо, служить надїйнішим способом перетворити їх у такї, що взагалї не мають вирїшення. Ось такими то засобами і вимощено нинїшній поступ людства до катастрофи, і ми маємо звернути з цього шляху» [6, с.60]. Як справедливо вважають вїтчизнянї дослідники, концепція економїчного зростання, яка пїдходить до аналізу матерїального виробництва з чисто економїчної точки зору, була прийнятною допоки природнї ресурси здавалися невичерпними в силу обмеженого впливу виробничої дїяльностї людини. В даний час суспїльство приходить до розуміння того, що економїчна дїяльнїсть є лише частиною загальнолюдської дїяльностї і економїчний розвиток доцїльнїше розглядати в рамках бїльш широкої концепції суспїльного розвитку[2, 45]. Практична переорїєнтація в дїяльностї людства може бути досягнута, на думку англїйського фїзика лауреата Нобелївської премїї Д. Габора, лише в тому випадку, якщо будуть створенї вїдповїднї соцїальнї умови для життя людей і побудовано нове, «зрїле суспїльство», здатне забезпечити полїпшення «якостї життя» всїх жителїв планети і розумне ставлення людини до природи [6, с.102]. Учасники Всесвїтнього самїту в Йоганнесбурзі (2002р.) запропонували, як один із можливих варїантів вирїшення проблеми, перехїд свїтової спїльноти вїд заздалегїдь приреченої ходи «брейгелївських слїпих» до стїйкого розвитку, де стратегїчне цїлеспрямування пов'язане із збереженням цивїлізації і бїосфери, їх коеволюцією. При «вписуваннї» процесу глобалїзації в стратегїю стїйкого розвитку необхідно, щоб всї складовї цїєї стратегїї (і перш за все економїчна, соцїальна і екологїчна компоненти) «працювати» вже у напрямї нової цивїлізацїйної парадигми, тобто замїсть стихїйного процесу ставали б процесом керованим. Подїбного роду управлїння на всїх рївнях буде пов'язано

із зменшенням негативних і підтримкою позитивних з тенденцій. В ході такого управління має сформуватися «направлений процес» глобалізації [8, с.106-123]. Надалі, як відзначив А.Печчеї, до цих форм глобального проектування і управління мають бути додані творчі можливості людства орієнтовані світовий процес на формування якісно нових норм взаємин між всіма людьми, заснованих на принципах солідарності і співпраці. З цієї точки зору будь які трансформації в світовій спільноті, державі, в будь-якому регіоні, у будь-якій галузі господарства і виді соціальної діяльності повинні визначатися не лише минулим і сьогоденням, але і майбутнім, причому не природно-стихійним, а розумно-керованим розвитком. Має бути створена модель цивілізації, держави, регіону, соціуму, особи і тому подібне, яка відповідає «потрібному» майбутньому, що забезпечує виживання людства і збереження навколишнього природного середовища [6].

Висновки. Продовольчу забезпеченість людства у майбутньому прогнозувати можна, не однозначно, але усе ж з достатнім рівнем вірогідності, якщо ефективно використовувати механізм впливу на майбутнє із сьогодення. Включення фактору майбутнього і його вплив (ефект Едіпа) на управлінські дії по формуванню нових тенденцій розвитку припускає використання принципу попередження (або застереження). Мова йде насамперед про вживання превентивних заходів по запобіганню небезпечних тенденцій. Як показує досвід дій в області катастроф, витрати на їх ліквідацію на порядок вищі, аніж на попередження. Тим більше це стосується попередження глобальної антропоєкологічної катастрофи, яка може бути відвернена тільки спільними превентивними заходами всього людства, адже після настання катастрофи таких масштабів усувати її наслідки вже, вочевидь, буде нікому.

Зазначена у даній статті проблема, безумовно, складна, однак її розв'язання дозволило б по іншому поглянути на ситуацію навколо проблеми голоду і продовольчого забезпечення людства з точки зору філософської рефлексії, що дає можливість у свою чергу запропонувати один із можливих шляхів

подолання сучасної продовольчої кризи та попередження глобальної катастрофи.

Література

1. Бек У. Общество риска. Пути к другому модерну. М., 2000. С. 3
2. Власов В. І. Методичні підходи щодо оцінки продовольчої безпеки країни / В.І. Власов, В.П. Саблук, М.А. Лисак // Економіка АПК.- 2009.-№8.- С. 43-45.
3. Кротова О.О. Про господарську діяльність пізньопалеолітичного населення степової зони Східної Європи // Археологія. – 1988.- Вип.64.- С.1-11.
4. Новожилова Е.О. Социология глобальных экологических процессов // СОЦИС, 2008, №9.-С. 59-67.
5. Осипов В.И. Жизнь в мире катастроф, или абсолютный антропоцентризм.//Химия и жизнь.- 2005.- №6.- С. 8-11.
6. Печчеи А. Человеческие качества. М.: Прогресс, 1980.- 302с.
7. Сорокин П.А. Голод и идеология общества. С.371-414// Квинтэссенция: Филос. Альманах / Сост.: В.И. Мудрагей, В.И. Усанов.- М.: Политиздат, 1990. -447с.
8. Урсул А.Д., Романович А.Л. Глобализация, устойчивое развитие и безопасность. Системно-синергетический подход / А.Д. Урсул, А.Л. Романович // Глобализация: синергетический подход. В 2-х ч. Ч. I. М.: РАГС, 2002, - С. 106-123.

Одержано редакцією 11.07.2012

Прийнято до публікації 21.08.2012

Макарчук Оксана Николаевна

Проблема голода в контексте глобальных тенденций современности

Не претендуя на полноту описания, проанализированы факторы обуславливающие голод и недоедание в мире как в историческом прошлом так и в наше время, акцентировано внимание на одном из возможных вариантов гармонизации глобальных тенденций в области продовольственной обеспеченности.

Ключевые слова: дефицитный голод, доместикация, «постприродный мир», глобальный экологический кризис, стратегия устойчивого развития.

Makarchuk Oksana

A problem of hunger in the context of contemporary global tendencies

Not claiming for full description there are analyzed factors which explain hunger, lack of food in the world both in the historic past and nowadays. The attention is also paid to one of the possible variant of global tendencies' harmonization in the field of food supply.

Key words: hanger, domestication, post-natural word, global ecological crisis, strategy of steady development.

